

УДК 316.77+027.7

Тетяна Колесникова,
директор НТБ Дніпропетровського національного
університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Формування комунікаційних відносин при організації бібліотекою інституційного репозитарію ВНЗ

У статті розглянуті комунікаційні відносини, які виникають при застосуванні різних моделей комунікації в процесі організації бібліотекою інституційного репозитарію ВНЗ. Відзначається посилення в діяльності бібліотек вищих навчальних закладів мас-медійної комунікації.

Ключові слова: бібліотека ВНЗ, моделі комунікації, комунікаційні відносини, електронні форми бібліотек, інституційний репозитарій, інформатизація бібліотек, інформатизація освіти, інформаційне суспільство, комунікативні технології, мас-медійна комунікація.

Функціонування бібліотек ВНЗ України в умовах інформаційного суспільства, що добігає стадії переходу до суспільства знань, виявляє наявність певних протиріч, одним з яких є суперечність між існуючими сталими моделями поведінки бібліотек вищих навчальних закладів та необхідністю їхнього розвитку на завершальному етапі інформатизації.

Наслідки інформатизації бібліотек ВНЗ, особливою яких є підпорядкування цілей і завдань бібліотечного характеру глобальнішим пріоритетам інформатизації освітньої діяльності як цілісної системи, виявляються в системній трансформації функціонування книгозбірень та розгортанні комунікаційних моделей їхньої поведінки. Тобто можна стверджувати, що саме інформатизація є чинником розвитку комунікаційних моделей діяльності бібліотек вищої школи України.

Університетське середовище є найоптимальнішим для використання існуючих і створення нових інформаційних ресурсів, подальшого розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, бо саме у ВНЗ одночасно і в різних формах, у навчанні та наукових дослідженнях створюються і використовуються сучасні інформаційні ресурси і технології.

Характерною прикметою сьогодення є створення гібридних (поєднаних) моделей діяльності бібліотек ВНЗ, паралельне застосування ними традиційних та електронних каналів (ЕК) і засобів комунікації, поєднання лінійного та нелінійного подання інформації. Водночас відзначається поступове, але неспинне домінування електронної комунікації, яка має нелінійну структуру, бо саме завдяки їй можливим є вирішення проблеми інтеграції всього інтелектуального потенціалу суспільства в систему документальних комунікацій та максимально ефективного забезпечення його подальшого використання. Все частіше бібліотеки ВНЗ України як інформаційні посередники транспортування інформації і знань, розміщених на електронних ресурсах у формі ЕК, баз даних електронних бібліотек (ЕБ), інституційних репозитаріїв, тематичних цифрових архівів, електронних журналів, інтенсифікують пошук та вибір комунікаційних моделей діяльності, які б сприяли багатомірному поданню інформації та нелінійному її сприйняттю. Це підтверджує висновки дослідження В. Ільганаєвої, яка вважає, що саме інформатизація призвела до розгортання соціокомунікативних функцій бібліотеки і поєднала в її діяльності три комуніка-

ційних рівні (документальний, інформаційний, когнітивний), що відповідають змінам предметності праці в них [3].

Тема щодо розгортання комунікаційної діяльності в бібліотечно-інформаційній сфері є однією з провідних у фаховій літературі. Праці Л. Бейліса, В. Горового, І. Давидової, В. Жукової, В. Ільганаєвої, Т. Костирко, Г. Кудряшової, Н. Кушнарєнко, О. Мар'їної, А. Соляник, М. Слободяника, Ю. Столярова, Л. Філіпової, Чжао Лін, Г. Швецової-Водки, Г. Шемаєвої торкаються різних аспектів теорії, стратегії, інновацій у розвитку бібліотек та зміни застосування в них у зв'язку з цим лінійних та нелінійних моделей комунікації. Проте І. Давидова підкреслює, що разом з філософським всеохоплюючим концептуальним осмисленням питань у наявній українській бібліотечно-інформаційній освіті необхідною є орієнтація на розвиток конкретних умінь і навичок, засобів дій і конкретних професійних компетентностей [2]. Комунікаційні знання потребують проведення прикладних досліджень, спрямованих на аналіз різних аспектів комунікаційних відносин у вирішенні конкретних питань бібліотечно-інформаційної діяльності. Особливо актуальним на сьогодні є розвиток комунікаційних моделей та комунікаційних відносин (КВ) при впровадженні різних електронних форм бібліотек.

Зважаючи на зазначене, метою статті є розгляд КВ, які формуються при застосуванні різних моделей комунікації в процесі організації бібліотекою інституційного репозитарію як однієї з електронних форм бібліотек ВНЗ.

До теоретичних аспектів розкриття теми дослідження належить визначення поняття "комунікаційні відносини". Надане українськими науковцями визначення терміна "відносини" розуміється як стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь [1, с. 134]. Таким чином, КВ — це стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь, які виникають в процесі комунікаційної діяльності.

Проведення аналітичного дослідження щодо ландшафту науково-освітніх комунікацій ВНЗ доводить, що на сьогодні основними формами (або моделями) взаємодії в системі нелінійних комунікацій вищих навчальних закладів, каталізатором розгортання яких стала інформатизація, можуть бути ЕБ, інституційні/тематичні репозитарії, нова електронна науково-видавнича модель бібліотеки, медіа-центри (медіатеки) [5].

Фахівці бібліотек ВНЗ, постійно удосконалюючи діяльність електронних форм бібліотек, пропонують нові можливості для кращого обслуговування користувачів, дають їм змогу (включаючи професійну спільноту) встановлювати нові форми спілкування, відносини, співпрацю. На сьогодні це, в першу чергу, технології Web 2.0. Так, використання інструментів Web 2.0 (блоги, вікі, рекомендаційні сервіси, соціальні мережі тощо) змінює концепцію діяльності бібліотек, сприяє створенню концептуально інших їхніх продуктів (баз даних, ЕК, сайтів, порталів). Наприклад, блоги можуть розглядатися в практиці бібліотек як інструментарій для професійного спілкування бібліотечної спільноти, як масмедійний ресурс новин, як механізм залучення потенційних користувачів тощо. Фото- і відеосервіси уможливають просування бібліотечних ресурсів та сервісів в мережному просторі. Залишаючи власні теги, коментарі, коректуючи існуючі записи, користувачі переходять на новий рівень відносин, тим самим сприяючи поширенню руху потоків інформації між користувачами і бібліотекою, між користувачами і користувачами, між бібліотеками і бібліотеками, між бібліотеками та іншими соціально-комунікаційними структурами.

Впровадження різних електронних форм книгозбірень у ВНЗ передбачає відповідну діяльність — від розроблення і подання до широкої реклами і проведення аналітичних досліджень ландшафту освітньо-наукових документальних комунікацій, що постійно змінюються. Електронні форми бібліотек (ЕФБ) ВНЗ, маючи нелінійну структуру, поєднують синхронічний та діасинхронічний види комунікацій. Синхронічна (горизонтальна) комунікація відбувається між сучасними викладачами, науковцями, студентами, співробітниками і є необхідною для вирішення поточних завдань, координації дій між учасниками комунікаційного процесу нині. Діасинхронічна (вертикальна) комунікація забезпечує передавання інформації від покоління до покоління, формуючи соціальну пам'ять.

ЕФБ ґрунтуються на нелінійній моделі комунікації та завдяки розвитку комунікаційних відносин користувачі отримують змогу здійснювати пошук інформації у віддаленому режимі і тим самим вести діалог із джерелом та його автором, а також іншими користувачами. Тобто комунікація, взаємодія йдуть від одного користувача до іншого і від користувача до бібліотечного працівника.

Роль інтеграційних каналів електронних форм бібліотек ВНЗ виконують веб-сайти/портали, які об'єднують електронні ресурси документального спрямування (у формі електронних каталогів, баз даних, ЕБ, інституційних репозитаріїв, тематичних цифрових архівів, електронних журналів) та сучасні електронні форми взаємодії (вебінари, форуми, дискусійні групи, телеконференції, кабінети користувача тощо).

Водночас при проектуванні та впровадженні електронних форм бібліотек ВНЗ активно застосовують інтегровані лінійні та нелінійні (інтерактивні, трансакційні) комунікації (телебачення, преса, радіо, Інтернет, бібліотеки, інтерв'ю, метод фокус-груп тощо), які об'єднують визначені її види і конкретні повідомлення для досягнення максимальної комунікаційної взаємодії при певних комунікаційних відносинах. Прикладом цього твердження можуть слугувати сьогоденні активні дії бібліотекарів вищої школи України зі створення однієї з електронних форм бібліотек ВНЗ — інституційних репозитаріїв (ІР). ІР — це і цифровий архів інтелектуального надбання освітньо-наукових закладів, і мережний сервіс відкритого доступу для зберігання, систематизації та управління цифровими колекціями інтелектуальних продуктів однієї чи кількох університетських спільнот та розповсюдження цифрових матеріалів, створених інституцією чи її співробітниками [6]. Розвиток інституційних репозитаріїв безпосередньо пов'язаний з появою у бібліотек вищої школи

нових функцій, однією з яких є відповідальність за поширення результатів наукових досліджень, які проводяться у ВНЗ.

Недовіра та опір науково-педагогічного персоналу і науковців ВНЗ щодо представлення власної наукової продукції в цифрових архівах відкритого доступу можуть бути послаблені або подолані співробітниками бібліотек такими способами: систематична публікація роз'яснювальних статей в університетських (регіональних, державних) періодичних виданнях; інформація на сайті університету та бібліотеки; виступи з доповідями на вченій раді ВНЗ, радах факультетів, науково-практичних та науково-методичних конференціях, семінарах і вебінарах; участь у прес-конференціях університетського та регіонального телебачення; проведення засідань "круглого столу"; тематичні виставки; лекції студентам та аспірантам з формування основ інформаційної культури; опитування та фокус-групи; створення тематичних відеороликів тощо. Застосування цих заходів впливає не тільки на університетську спільноту загалом (викладачі, науковці, студенти), а й на кожну особу зокрема, формуючи тим самим, у міру можливості, визначені (позитивні для бібліотеки) емоції та дії. Таким чином, відбувається формування суспільної думки університетської спільноти, тобто стан її масової свідомості, який замикає в собі приховане або явне ставлення викладачів, науковців, студентів до цієї проблеми.

Розглянемо це твердження на прикладі дій НТБ Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна зі створення позитивної думки університетської спільноти щодо організації та функціонування відкритого цифрового архіву її інтелектуальної наукової творчості — інституційного репозитарію ДНУЗТ (Electronic Archive of the Dnipropetrovsk National University of Railway Transport — eаDNURT), який було ініційовано й організовано науково-технічною бібліотекою та який і надалі постійно нею супроводжується. При його створенні протягом трьох етапів бібліотекарями було застосовано різні базові моделі комунікації: лінійну, інтерактивну, трансакційну як в окремому вигляді, так і їхнє суміщення, що вплинуло на формування певних комунікаційних відносин.

На першому етапі (з вересня 2009 р.), який полягав у наданні загальної інформації щодо факту існування проблеми, це була лінійна комунікація. При застосуванні різноманітних заходів лінійної комунікації (рекламні листівки; друковані оголошення; прес-релізи; тематичні виставки: "Цифровий архів eаDNURT — брама в світовий науковий простір", "Науковець, ти цікавий світу!"; статті в газетах: університетській — "ДіПТ сьогодні", обласній — "Придніпровська магістраль", всеукраїнській — "Магістраль"; інформація на сайті університету та бібліотеки; повідомлення по університетському радіо та у теленовинах університету тощо) працівниками бібліотеки як комунікаторами були здійснені дії, спрямовані в один бік без зворотного зв'язку з реципієнтами (викладачами, науковцями, студентами, фахівцями залізничної галузі України). Аналізований тип комунікації надав можливість отримання загальної інформації щодо існування інституційних репозитаріїв, але виявився не дуже ефективним, бо його можливості обмежені через відсутність оперативного зворотного зв'язку, що унеможливило внесення коректив у кодування і передавання повідомлень. Бібліотекарі, застосовуючи лінійну модель комунікації, виконують активні дії, але реципієнти (спільнота університету) є пасивними отримувачами інформації. Така різна активність бібліотекарів і університетської спільноти як учасників комунікаційного процесу спричиняє непорозуміння, втрату цікавості, втому, роздратування, тобто переривність та нестійкість у комунікаційних відносинах, взаємодії між ними.

На другому етапі (з січня 2010 р.) формування позитивної думки університетської спільноти щодо організації

університетського репозитарію бібліотекарями ДНУЗТ до застосованої лінійної моделі комунікації була додана інтерактивна модель комунікації, яка долає односторонність лінійного зв'язку шляхом додавання зворотного зв'язку між комунікантом (бібліотекою) і реципієнтом (спільнотою університету). Формування таких комунікаційних відносин, які уможливають активну діяльність двох сторін, дало змогу працівникам бібліотеки та викладачам, науковцям і студентам краще адаптуватись один до одного.

На цьому етапі бібліотечні фахівці розробили заходи, що передбачали як донесення повідомлення бібліотекарями-комунікаторами до університетської спільноти (реципієнтів), так і зворотний зв'язок із ними: запитання, критичні зауваження, полеміка між комунікантом і реципієнтом. Серед цих заходів такі: виступи директора бібліотеки з доповідями на вченій раді ДНУЗТ; виступи директора бібліотеки, завідувача сектору електронних ресурсів та системного адміністратора НТБ на засіданнях науково-методичних рад десяти факультетів університету, науково-практичних та науково-методичних конференцій; проведення семінарів з дисципліни "Інтелектуальна власність" для магістрів; засідання у вебінарі, організованому викладачами факультету "Технічна кібернетика"; прес-конференції, організовані університетським та регіональним телебаченням; проведення засідань "круглого столу" з аспірантами та магістрантами; анкетування у двох фокус-групах; постійні роз'яснення та відповіді бібліотекарів на запитання викладачів, науковців, студентів стосовно репозитарію при видачі літератури на абонементі та в читальних залах.

Необхідно відзначити при цьому й активізацію такого напрямку соціокомунікаційної взаємодії бібліотеки та студентства, як краудсорсинг. Лідери студентського самоврядування та студентського наукового товариства ДНУЗТ в інтерактивних заходах щодо розвитку цифрового архіву інтелектуальної продукції університету ініціювали конкурс на кращий відеоролик з цієї теми — "Науковець, ти цікавий світу!". Таким чином, при застосуванні бібліотекарями НТБ ДНУЗТ інтерактивної моделі комунікації відбувається одноразова зміна ролей, коли кожен учасник комунікаційного акту виконує функції передавання та приймання інформації. Це дає змогу і бібліотекарям, і спільноті університету як комунікантам вносити своєчасні зміни до змісту повідомлення і форми його подання у процесі комунікаційних відносин.

Використання НТБ третьої базової моделі комунікації — трансакційної, доповнюючи перші дві, було розпочато бібліотекою ДНУЗТ з грудня 2010 р. Ця модель встановлює між комунікаторами зв'язок типу "стимул — відповідь", який лежить в основі лінійної та інтерактивної базових моделей комунікації. Так, притаманна інтерактивній моделі комунікації одноразова зміна комунікативних ролей змінюється в трансакційній моделі багаторазовим почерговим виступом кожного з учасників у ролі комуніканта і реципієнта. Вони приймають і відправляють інформацію/повідомлення один одному на основі періодичного та постійно діючого зворотного зв'язку, формуючи нові комунікаційні відносини. При цьому активність учасників комунікаційного акту може бути однаковою. Ця мультиспрямована взаємодія, долаючи шуми, уможливорює швидке адаптування комунікаторів у комунікаційній ситуації і відбувається як найдієвіша щодо взаєморозуміння. У Дніпропетровському національному університеті залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна на сьогодні такі зв'язки притаманні НТБ, науково-дослідній частині університету, рекламно-видавничому відділу, лабораторії інформаційних технологій, кафедрі "Інтелектуальна власність". Так, науково-дослідна частина університету зініціювала збирання в електронному вигляді

матеріалів усіх наукових і науково-практичних конференцій, які проводились у ВНЗ протягом останніх років (2007—2010). Рекламно-видавничий відділ передає бібліотеці для розміщення в репозитарії періодичні та продовжувані видання, які є власністю університету. Лабораторія інформаційних технологій зацікавлена у постійних партнерських взаємовідносинах з бібліотекою, включає її в свої науководослідні проекти, постійно застосовує на базі НТБ новітні інформаційні технології. Спільні практичні заняття та семінари, які проводяться викладачами кафедри "Інтелектуальна власність" та бібліотекарями, дають можливість розширити знання щодо умов поповнення бібліотечних колекцій, оцифрування видань, розміщення електронних ресурсів та користування ними. Таким чином, саме ці учасники комунікаційного процесу зацікавлені в довгострокових та взаємовигідних комунікаційних відносинах, що базуються на взаєморозумінні, узгодженості інтересів та інтероперабельності. Це уможливило нагромадження в цифровому архіві відкритого доступу наукових статей, монографій, матеріалів конференцій (у текстовому вигляді, у формі відео та презентацій), авторефератів дисертацій, відеофільмів та відеолекцій, створених спільнотою університету.

Таким чином, науково-технічною бібліотекою ДНУЗТ при виробленні позитивної думки університетської спільноти щодо організації та функціонування інституційного репозитарію (eaDNURT) було застосовано три базових моделі комунікації: лінійну, інтерактивну та трансакційну, що формують певні комунікаційні відносини. Таке взаємодоповнення видів комунікацій дало системний ефект, який призвів до послаблення негативного і посилення позитивного впливу на науковців та адміністрацію ВНЗ щодо аналізованого питання. Все активніше науковці, викладачі, студенти-магістри, аспіранти надають власні наукові твори для розміщення в цифровому архіві університету.

Тобто нині університетська спільнота як соціальне середовище переживає період адаптації до мережних, віртуальних форм взаємодії у спілкуванні та обміні інформацією, що проявляється у формуванні нових комунікаційних відносин. На нашу думку, наведені етапи дій бібліотеки з ініціювання, проектування та створення репозитарію є прикладом посилення мас-медійної концепції розвитку бібліотек ВНЗ.

Активне та багатоаспектне впровадження інформаційних технологій, рекламування досягнень НТБ і подальших можливостей її сервісів здійснюється працівниками бібліотек ВНЗ при застосуванні різних способів організації систем соціальної взаємодії. Зростання категорії "імідж бібліотеки", який формується завдяки впливу на неї внутрішнього та зовнішнього середовища, пов'язане з підвищенням значення комунікаційної функції маркетингу й актуалізує ефективність використання потенціалу комунікаційного інструментарію. Реклама, яка є комунікативним елементом бібліотечного маркетингу, на сьогодні у книгозбірнях ВНЗ характеризується інформувальним началом, клієнторієнтованою рекламною політикою, синтезом з методами public relations (PR).

Характерною рисою мас-медійної комунікації бібліотеки є інтеграція в систему соціальних комунікацій і реалізація суспільних функцій, що вбачається у включеності, трансляції всіх інновацій (освітніх і професійно-освітніх, наукових та інших) вищого навчального закладу в каналах соціальних комунікацій. Тобто відбувається формування висхідних, зростаючих потоків інформації щодо діяльності ВНЗ (науково-дослідницької, освітньої, педагогічної, дослідницько-виробничої, суспільної тощо). Це рівень формування мас-комунікаційних систем, взаємин окремих ВНЗ у системі освіти в цілому. Таким чином, мас-медійна комунікація

сприяє інтеграції вищого навчального закладу в систему державного управління освіти і науки України.

Варто зазначити, що застосування гібридної моделі комунікації (суміщення лінійної та нелінійної), диверсифікація бібліотечно-інформаційної діяльності бібліотек ВНЗ розширить склад професійно-спеціальних завдань бібліотекаря і в майбутньому його знання відповідатимуть необхідному рівню, що ставиться перед фахівцями галузі. Бібліотекар, бібліотечний фахівець буде покликаний навчати своїх читачів/користувачів, допомагати їм опанувати різні аспекти знань, формувати свідомість соціально активної творчої особистості [4].

На основі викладеного матеріалу можемо зробити такі висновки:

— на сьогодні університетська спільнота України як соціальне середовище переживає період адаптації до мережних, віртуальних форм взаємодії в спілкуванні та обміні інформацією, що проявляється у формуванні нових комунікаційних відносин;

— особливістю сучасних бібліотек ВНЗ є можливість залучення різних комунікаційних моделей на рівні інтегрованої частини комунікаційного функціонування суспільної системи та формування на цьому підґрунті певних комунікаційних відносин;

— при проектуванні та впровадженні інституційного репозитарію як однієї з електронних форм бібліотек ВНЗ активно застосовуються інтегровані лінійні та нелінійні (інтерактивні, трансакційні) комунікації (телебачення, преса, радіо, Інтернет, бібліотеки, інтерв'ю, метод фокус-груп тощо), які об'єднують визначені її види і конкретні повідомлення з метою досягнення максимальної взаємодії у комунікаційних відносинах;

— наведені нами етапи дій бібліотеки з ініціювання, проектування та створення інституційного репозитарію є прикладом посилення мас-медійної концепції розвитку сучасної бібліотеки ВНЗ.

Вектор подальших досліджень буде спрямований на визначення стратегій та завдань реалізації комунікаційних моделей діяльності бібліотек ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Д. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2002. — 1440 с.
2. Давидова І. О. Формування комунікаційної компетентності як фактор підвищення якості бібліотечно-інформаційної освіти / І. О. Давидова // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 18—19 листоп. 2010 р. — X., 2010. — С. 149—152.
3. Ільганасва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганасва ; [відп. ред. О. С. Онищенко] ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К. : Ред. журн. "Бібл. вісн.", 1996. — 253 с.
4. Ільганасва В. О. Місія бібліотеки в комунікаційному просторі сучасності / В. О. Ільганасва // Библиотека ВУЗа на новом этапе развития социальных коммуникаций : материалы междунар. науч.-практ. конф., Днепропетровск, 22—23 апр. 2010 г. — Днепропетровск, 2010. — С. 10—14.
5. Колесникова Т. Електронні форми бібліотек ВНЗ як вищий рівень інформатизації бібліотечної діяльності в освіті / Тетяна Колесникова // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 3. — С. 23—28.
6. Кузьмінська О. Г. Інституційний репозитарій як складова електронної бібліотеки сучасного ВНЗ / О. Г. Кузьмінська // UkrDeti.com : конф. "Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности". — Режим доступа: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/m19.html>. — Назва з екрана.

В статье рассмотрены коммуникационные отношения, возникающие при применении разных моделей коммуникации в процессе организации институционального репозитария вуза. Отмечается усиление в деятельности библиотек вузов масс-медийной коммуникации.

The article deals with communication relationships as a result of the application of different models of communication in the organization of institutional repository of university. The strengthening of influence of mass communication in university libraries is considered.

Надійшла в редакцію 12 травня 2011 року